

OPBOUW



WEEKBLAD TOT OPBOUW VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

uitgave van de gereformeerde persvereniging opbouw

K. B. Holwerda, Arnhem

De verstokte farao (over Exodus 7-15)

Tijdens Mozes' laatste onderhoud met de farao (10 : 24vv) komt de zaak waar de HERE aan werkt in de hoogste versnelling.

Hoewel er taalkundig weinig verschil is tussen de aanhef van 10 : 12, 10 : 21, 11 : 1 en 11 : 9 is het wel terecht dat onze vertaling 11 : 1-3 tussen gedachtenstrepen zet. En de aanhef van vs 1 weergeeft in de voltooid verleden tijd. Schrijfkunst en lay-out waren in die dagen nog niet zodanig dat men de mogelijkheid had een informatie 'weg te schrijven' of onder te brengen in een voetnoot. Het is duidelijk dat de 'voetnoot' van 11 : 1-3 moet dienen ter verklaring van het schrikbarend dreigement dat Mozes tijdens dit onderhoud namens de HERE uitspreekt. De HERE had het sein zelf gegeven!

Zo kan Mozes het dreigement van de farao, 10 : 28, oppakken en omkeren tot onheilsaankondiging namens de HERE.

Spitsuur

wordt het, deze nacht. De scheiding die God aanbrengt tussen Zijn volk en Egypte, krijgt nu een veel diepere dimensie: Israël krijgt het leven, Egypte de dood. Echter, de HERE maakt duidelijk dat het leven dat Hij Israël schenkt, allesbehalve 'vanzelfsprekend' te achten is. Daarom voor deze oordeelsnacht de uitgebreide instructie over het pascha. Gods aanwijzingen aan Mozes vinden we 12 : 1-13, voor de latere gedachtenis daaraan in vss 14-20. Beide door Mozes verder doorgegeven blijken resp. vss 21-23 en vss 24-28.

Pèsach

In Gods opdracht gaat het erom dat het afscheidsmaal van Egypte maaltijd voor de uitreis wordt. Gegeten op de valreep, vs 11.

Een zaak dus van *vertrouwen op de HERE!* Menselijkerwijs wees niets op een spoedig vertrek! Dit afscheidsmaal wordt door God gemaakt tot offermaal, in ieder huis (voor) te bereiden. Vandaar de heel preciese bepalingen over het eten en met name over het offerlam vss 5-10.

Het gaat dan met name om dat (deel van dat) offer dat door de HERE wordt bevolen en ter beschikking gesteld om te dienen als *dekking* voor de Israëlieten. (Zie hierbij Abrahams offer Gen. 22 : 8 en vooral vs. 14: Israëls verwonderde gezegde dat *God* zorgt voor het lam ten brandoffer!). De vraag moet immers rijzen: zijn die Israëlieten zoveel beter dan de Egyptenaren? Hoe ziet God toch kans om in deze nacht van verschrikking Israël te sparen en te ontzien? Antwoord: doordat Hijzelf aan hen het leven van lammeren ter beschikking stelt.

Levens die – in de vorm van het bloed van die dieren – door Israël in de meest letterlijke zin gebruikt moeten worden als dekkingsmiddel, vrijgeleide in het gericht. Een pascha voor de HERE: door God verschaft 'permit' om vrijuit te gaan. En – wonder van het sacrament! – middel dat mag en moet worden gebruikt en gehanteerd door mensen, opgeheven om de verderver te doen voorbijgaan!

Dit wonder van Gods sparend voorbijgaan moet wonder blijven. In het gedenkofer later, elk jaar weer. In de onuitwisbare tegenstelling: dat God de huizen van de Israëlieten voorbij-

Inhoud

- 353 Ds K. B. Holwerda,
De verstokte farao
(over Exodus 7-15)
- 354 Drs W. G. Rietkerk,
Geloofs zekerheid
- 355 Ds J. Kranenburg,
Pastorale Notities
- 357 D. W. L. Milo,
Henoch
(Visioenen en hemelvaart)
- 358 M. de Jonge,
Boekbespreking

ging, toen Hij de Egyptenaren sloeg, maar onze huizen spaarde!

Gedenken

is in de Bijbel het tegenwoordig maken en houden van Gods daden in het verleden, als bepalende factor voor nu. God zorgt er zelf voor dat Zijn 'ontzien' van Israël onvergetelijk wordt. De dag wordt – behalve start voor het nieuwe jaar – een onontkoombare gedenk- en vierdag. De volksvertegenwoordigers van Israël zijn zich ervan bewust geweest, dat de HERE hen op een geweldige manier niet maar bevrijdde uit Egypteland, maar allereerst de dans liet ontspringen van Zijn oordeel. Zij knielen en buigen zich neer, 27. Hier liggen aanvangen van het *besef van Zijn onverdiende genade* dat God aan Zijn volk leert!

In Israëls gedenk-feest ligt sterke nadruk op het ongezuurde van hun brood. Terwijl vs 34 even de indruk kan wekken dat er alleen vanwege het overhaaste van hun vertrek sprake is van ongezuurd brood, blijkt in vss 14-20 en 13 : 6-10 dat er toch meer aan

de hand moet zijn. Net als de bittere kruiden doet dit brood denken aan de wanhoop waar de HERE hen uit redde. Het dient daarom als teken van versobering en ootmoed. Misschien is ook hetzelfde motief in het spel als in de wet op de reine en onreine dieren, Lev. 11 en Deut 14. In die zin dat alles wat met 'gisting' te maken heeft associaties oproept met dood en bederf, en daarom gemeden moet worden.

Van de HEER van dood en leven...

Eindelijk komt de fatale, tegelijk zalige nacht! D.m.v. een doods- en gerichtengel houdt de HERE huis in Egypte. Er is geen 'natuurlijke' verklaring voor het sterven dat uitsluitend alle eerstgeborenen treft. Wel moeten we bij eerstgeborenen denken aan 'de eerstelingen van hun kracht', dus 'de bloem van de natie'. Dit slaat zo'n ongelooflijke jammer in Egypte los, dat paniek uitbreekt. De farao is nu tot alles bereid als Israël alsjeblieft maar gaat! De Egyptenaren hebben er alles voor over om 'af te komen' van dat ongeluks-volk van die grote God, vss 32, 33.

Daarom moeten de Israëlieten toch nog overhaast vertrekken! En wel met buit beladen, 35. Gods voorzegging van 3 : 21v, herhaald in 11 : 2v (en toen nog te mooi om waar te zijn) gaat tot de laatste letter in vervulling.

Paaswake

We vonden al iets 'wederkerigs' in het bloed ter ontkoming dat God Israël bood en gebod. Dat zij op hun beurt moesten aannemen en opheffen als een pascha voor de HERE, 12 : 11, – en later blijven vieren als een gedenkoffer voor de HERE, 12 : 27. Datzelfde valt ook op in vs. 42 : de HERE was wakker over Israël om hen uit Egypte te leiden. Hun viering en erkenning van die genade bestaat in hun paas-wake ter ere van Hem!

Gods sparen: bepalend voor alle denken en doen

Uit het slot van hoofdstuk 12 blijkt dat het deelhebben in Gods genade bestemd is voor – kort gezegd – 'al Gods bondgenoten'. Niet voor wie tot Gods heil een niet meer dan oppervlakkige betrekking heeft.

In de wijding van de eerstgeborenen aan Hem (begin hoofdstuk 13) wil de HERE zijn blijvende rechten op Zijn volk erkend zien. Ook hier weer de nadruk op de betrokkenheid van het

komend geslacht in de eenmaal ontvangen verlossing. Heel persoonlijk, vs. 8! Het wonder van Gods redding moet denken en doen bepalen, vs 9 en 16. Vgl. de echo hiervan in Israëls Hallel, Ps. 118, vooral vs. 24.

'Het vrije (of: bevrijde) volk' is een aantrekkelijke titel voor mensen. Ze

kán echter eigen roem beteken. De naam 'het gespaarde volk' is toch rijker. Omdat hij onmiskenbaar vol is van de roem in de HERE alleen. Het ongezuurde brood smaakt naar de vrije genade van God, het heerlijkste dat op deze geteisterde wereld ooit werd en wordt uitgedeeld!

W. G. Rietkerk, Utrecht

Geloofszekerheid

In 1903 schreef H. Bavinck een boekje over het onderwerp „De zekerheid des geloofs”. Hij zegt dat die vandaag meer dan ooit is aangevochten.

„Het naïeve kinderlijke eenvoudige geloof is... schier ten enenmale verdwenen. Twijfelzucht is de zielsziekte van onze eeuw geworden en sleept een reeks van zedelijke ellenden mee.” (blz. 8)

„In brede kring is er niet anders meer dan een aanmerken van de dingen, die men ziet een vergoeding van de stof, een dienst van den Mammon, eene verheerlijking van de macht. Hoe gering is tegenover dezen het aantal van hen wien nog met volkomen zekerheid en blijmoedige geestdrift een vast getuigenis des geloofs van de lippen vloeit?” (blz. 9).

„Twijfelzucht is de zielsziekte van onze eeuw geworden”, schrijft Bavinck in 1903 – en dat is wel een bijzonder woord voor een man die nog geheel een 't begin van die eeuw stond.

Want inderdaad als er een ding steeds weer in de kerk – en buiten de kerk de kop opsteekt dan is dat existentiële twijfel en methodische twijfel – en praktische twijfel – zó erg en zo alles ondermijnend dat je je kan afvragen of er wel zoiets bestaat als zekerheid!

Hoe dan ook: vandaag richten wij ons op die vragen – wat die zekerheid van het geloof is! – Hoe je die krijgt – en waartoe ze leidt.

H. Bavinck zegt: die zekerheid van het geloof is naar haar diepste aard: rust en vrede. Hij begint zelfs ietsje filosofischer, hij zegt: „zekerheid is het volkomen rusten van de geest in een object van kennis. Onze wil rust volkomen in het goede, ons gevoel in het schone. Zo komt ons verstand, onze geest alleen tot rust in het ware, dat is, dieper doorgedacht, alleen in God die de waarheid zelve is.” (blz. 22)

„Zekerheid”, zegt hij, „is de normale natuurlijke gesteldheid van onze geest, gelijk de gezondheid dat is van het lichaam. Daarom is het zoeken naar waarheid reeds schoon en een kostelijke gave, maar veel schoner en rijker is het haar te vinden, haar te genieten en in haar licht te wandelen. Twijfel daarentegen is nooit de ware toestand, maar abnormaal en aan eene krankheid gelijk. Wie twijfelt is als een baar der zee, maar wie gelooft staat als een rots!” (blz. 23).

Dit zegt H. Bavinck alles nog heel in het algemeen.

Dit geldt immers voor de zekerheid die je krijgt door waarneming – de zekerheid die je hebt door intuïtie – en de

zekerheid die je je verwerft door het denken.

Naast al deze soorten van vooral in de wetenschap uitgewerkte zekerheid bestaat er ook nog een andere zekerheid, nl. de zekerheid van het geloof. Haar waarde moge zeer uiteenlopend worden geschat, haar bestaan is boven alle twijfel verheven! (blz. 23) Die zekerheid van het geloof valt nu op haar beurt ook nog weer te verdelen in de zekerheid die alle hogere godsdienst gemeen hebben. Zij is verworteld in de kwestbaarheid, de schuld, de onmacht en het totaal uitzichtsloze van het menselijk bestaan. Zeker de wetenschapper en haar uitvindingen dwingen bewondering af, maar wat baat het een mens tenslotte in de ure der smart en in het aangezicht van de dood? Om getroost te leven en zalig te sterven hebben wij behoefte aan zekerheid aangaande de dingen die boven, die onzienlijk, die eeuwig zijn. Wij moeten weten wie en wat wij zijn en waar wij heen gaan! Wij behoeven er zekerheid van dat onze persoonlijkheid méér is dan een golf in de oceaan, dat de zedelijke orde hoog boven de natuurlijke orde staat dat het hoogste en reinste ideaal onzer ziel geen hersenschim is maar waarachtige werkelijkheid. Wij moeten de weg kennen waarlangs wij van de beschuldigingen van ons geweten bevrijd worden en van de last van onze zonden: wij hebben nodig te weten dat God er is en dat Hij onze God is. (blz. 14)

Diepste behoefte

„Die godsdienstige zekerheid is de

diepste, zij het ook dikwerf onbewuste en onbegrepen *behoefte* der menselijke ziel". (blz. 14) H. Bavinck vervolgt: „daar heeft de mensheid in haar godsdiensten alle eeuwen door naar gezocht – want in elke godsdienst, ook de meest verbasterde gaat het om het hoogste en het heiligste dat de mensch kent, nl. eeuwig zefbehoud. Ze is in het christelijk geloof ons gegeven door de openbaring van God in Zijn Woord – het gewaad waarin Jezus Christus tot ons komt." (blz. 14-18)

Definitie

De zekerheid van het christelijk geloof is dan ook tenslotte deze dat ik het in leven en sterven „het eigendom van Christus ben" – het is „de onwankelbare overtuiging dat alle dingen ons zullen medewerken ten goede wijl God liefhebben en naar Zijn voornemen groeien zijn. Het is de vaste zekerheid van de hope op het eeuwige(n) leven(s), het roemen in de verdrukking, het juichen in het aangezicht van de dood". Zo omschrijft Bavinck de zekerheid van het geloof voor ieder gelovig christen. (blz. 38)

Ik stop nu even bij dit eerste punt en plaats daarbij direct mijn opmerkingen.

Freud

1. Het moet ons opvallen dat Bavinck nog helemaal spreekt in een vóór-freudiaans levensgevoel. Dat blijkt uit de nog geheel ongedwongen wijze waarop hij de zekerheid van het geloof verbindt met de diepste *behoefte* van de menselijke ziel. Wij kunnen daar vandaag niet meer zo klakkeloos van uitgaan of bij aanknopen. Freud heeft het zwaarste geschut van zijn godsdienstkritiek juist op die behoefte gericht. Volens hem bewijst die behoefte niet een bestaande zekerheid, maar een zich voortslepende ziekte of onvolgroeidheid van de ziel. Hij had daarmee een halve waarheid gezien en dus een hele leugen (voor geïnteresseerden verwijs ik hier naar „Beweging", jrg. 43, no. 3, nog bij l'Abri te verkrijgen).

Twee soorten zekerheid

2. Zeer verhelderend vind ik Bavinck's onderscheid tussen verschillende soorten van zekerheid. Aan de ene kant de

zekerheid van de wetenschap en aan de andere kant de zekerheid van de godsdienst. Bavinck scheidt die nergens totaal... alsof je maar beter in twee werelden kan gaan leven, in het laboratorium met de éne en in de kerk met de andere zekerheid.

Neen, zegt hij, zelfs de meest abstracte wetenschappelijke zekerheid is nog een zekerheid die gebouwd is op onbewezen vooronderstellingen of m.a.w. die gedragen wordt door *geloof*. Bijvoorbeeld het geloof dat de waarneming door de zintuigen betrouwbaar is, dat er een objectieve wereld bestaat, geloof in de wetten van het denken... dat zijn allemaal 'geloven'. Ook „geloven op gezag" is in de wereld voor de wetenschap onvermijdelijk – je kan zelf maar een heel klein deeltje van de wereld onderzoeken – dus ook in de wereld van de wetenschap is sprake van geloof op gezag, – waarbij je afgaat op de betrouwbaarheid van andere getuigen. Maar toch: de geloofszekerheid is een totaal ander soort zekerheid en dat komt niet omdat hier niet ook voor een deel sprake is van onderzoeken, nadenken, op de proef stellen en verifiëren – daar ligt het verschil niet – neen, het grote verschil is dit, dat zij na zoeken en onderzoeken, zich geheel baseert niet op een menselijke ontdekking, een in deze wereld besloten waarheid, neen, zij is gebouwd op maar één basis en dat is: *Deus dixit*, d.i. *de Heere zelf heeft het gezegd*. Dat is haar grondslag en kracht – en welke menselijke autoriteit kan met die van de Almachtige vergeleken worden? De zekerheid van het geloof is er een die buiten het menselijke en buiten de wereld gegrond is in het Woord van de Schepper! En op wiens Woord kan de mens met zijn verstand en hart in nood en dood voor tijd en eeuwigheid zich geruster en veiliger verlaten dan op het getuigenis van Hem, die de Waarheid zelf is? (blz. 30) Daartegenover zal geen wetenschapsman om de waarheid van zijn wetenschap zijn leven opofferen! Hoe zeker hij ook van haar is – hij vindt ze het offer van zijn leven niet waard. „Zelfs Gallilei zwoer tot drie maal toe (ééns in 1616 en twee maal in 1633) zijn wetenschappelijke overtuiging over de waarheid van het Kopernicaanse stelsel af! Onder druk van de inquisitie. De vrees voor foltering was groter dan de liefde voor die wetenschap. Maar met de geloofszekerheid is het gans anders gesteld. De gelovige acht niets te kostbaar voor zijn geloof en is bereid er de brandstapel voor op te gaan". (blz. 32, 33) U ziet zo onderscheidt Bavinck deze twee zekerheden.

Handtastelijk

Dit geeft ons al een heel belangrijke draad in handen om onze eigen vaak bestaande verwarring te boven te komen. Ik denk dat er nl. in ieder christen van die momenten zijn waarop hij een zekerheid zoekt in het geloof, die even

J. Kranenburg, Rolde

Pastorale Notities

De wet van het tegenwicht

The Last Temptation of Jesus Christ was niet de eerste film over het leven van Jezus, die ons verzet heeft opgeroepen. Eerder waren er *The Son of Man* en *Jezus Christ Superstar* en nog wel meer. De eerste heb ik gezien en ik weet nog dat ik die, net als veel collega's vermoedelijk, tegenover de catechisanten heb gebruikt om er op te wijzen hoe de moderne mens alleen belangstelling heeft voor de mens Jezus van Nazareth. In deze film is Hij een boeiend mens, een inspirerend mens, maar nergens komt Hij boven het mens-zijn uit. Wij voelen ons door zulke films en door de belangstelling voor de mens Jezus in het algemeen bedreigd in ons geloof in het God zijn van onze Heer. Ook de film *The Last Temptation* is stellig zo'n bedreiging.

Toch moeten we nu op onze hoede zijn voor de wet van het tegenwicht.

Als u met iemand touwtje gaat trekken zal uw tegenstander zich tegenover u opstellen in een bepaalde hoek. Hij zal achterover moeten hangen. Wilt u staande blijven dan moet u aan het andere einde van het touw ten minste in een even grote hoek naar de andere kant hangen en als u wilt winnen moet u zelfs proberen uw helling groter te maken dan die van uw tegenstander. Maar dat is natuurlijk wel gevaarlijk voor uw evenwicht.

Wat is de kerk in de eerste eeuwen in wat wij noemen de christologische strijd op haar hoede geweest voor de werking van deze wet van het tegenwicht. De kerk heeft haar evenwicht willen bewaren. Ze is niet achterover gaan hangen tegenover hen, die de godheid van de Here Jezus loochenden en en evenmin tegenover hen, die Zijn mensheid ontkenden. Een beetje onbeholpen, zou je bijna zeggen, heeft de kerk toen wat zij geloofde uitgesproken in de woorden: onvermengd en

onveranderd, ongedeeld en ongescheiden.

Ze heeft best geweten dat zij ook zo haar geloof niet in een formule had gebracht, want van dit geheim kun je eigenlijk alleen maar zingen: „O, Heer Jesu, God en mensen..."

*Het gaat er nu om dat wij eenzelfde rustige evenwichtigheid betonen in ons belijden van de beide naturen van de Here Jezus. Tegenover verschijnselen als de film *The Last Temptation* en ook tegenover de nu overal aanwezige belangstelling voor de mens Jezus van Nazareth, zoals men Hem nu bij voorkeur noemt, ook op preekstoelen. Nu niet het God-zijn van de Middelaar eenzijdig benadrukken zodat wij de belijdenis van zijn mensheid op de achtergrond duwen. Zelfs tegenover een film waarin men de sexualiteit van de mens Jezus betreft nu rustig durven erkennen dat Hij inderdaad zijn broeders in alles gelijk geworden is, uitgenomen de zonde en niet uitgezonderd de sexualiteit. Met deze laatste gedachte zouden wij immers ten diepste de belijdenis van de mensheid van de Middelaar loslaten, tenzij wij de sexualiteit tot zonde verklaren.*

handtastelijk is en algemeen-geldig als in de wetenschap. O, konden wij maar zó met het Evangelie de mensen tegemoet treden – dat er niemand ontsnappen kon en allen het moèsten erkennen – net zo zeker als de stelling van Pythagoras, zó zeker is het bestaan van een liefdevol God! Bavinck zou daarover glimlachen.

Hij zou zeggen: 1. maar die zekerheid is óók op geloof gebouwd! 2. zodra het op die manier zéker is, zouden wij dan niet hetzelfde doen als met de stelling van Pythagoras, nl. hem vergeten?! 3. hij zou ons ook kritisch aankijken en vragen: waar komt dat verlangen uit voort? Wil je God even zeker in je bezit – in je begrip hebben als een scheikundige: H²O. Is dat niet ver boven je macht? Een overmoed? Een bezitsdrang? – die de kéérzijde is van je onvermogen om met hart contact te maken, de keerzijde van je zonde dus?

Weten en vertrouwen

Wat ik het meest verhelderend vind is om dit onderscheid door te denken met een opstapje. Kijk – de aard van de zekerheid van de stelling van Pythagoras is *algemene geldigheid* en daarom hoge zekerheid – maar ook een zekerheid met maar een *klein bereik*. Ik heb er niet veel voor over om ze vast te houden. De relatie waarin ze een rol speelt is die tussen mij en de *dingen*. Maar neem nu een zekerheid die een stap hoger stijgt: Hoe word ik zeker in mijn relatie tot *medemens*. Daar kan ik zelf niet buiten schot blijven – ik moet mijzelf open stellen – en kom niet verder als de ander zich niet voor mij opent...

Hier is mijn zekerheid er een die minder proefondervindelijk is vast te stellen – het is een levende zaak van groei – van soms teleurstelling en daarmee als alles goed is weer hersteld vertrouwen.

De aard van die zekerheid is niet het wiskundige bewijs – maar het medemenselijke vertrouwen.

Die zekerheid is er één waar ik mijzelf voor moet inzetten, die heel diep gaat – en niet altijd in mijn bezit is. Voor haar heb ik wel veel over.

Als wij van hieruit overstappen naar het hoogste wat er is, helpt ons dit tussenstation om de *aard* van de *geloofszekerheid* vast te stellen: de *aard* van de geloofszekerheid is er één van vertrouwen in een relatie – in het verlengde van die aardse zekerheid, bijv. tussen vader en dochter – maar daarvan tegelijk weer onderscheiden, omdat hier sprake is van het grote wonder van God, *eenzijdige* soevereine daad van zelf-ontsluiting. Het is niet zo'n vanzelfsprekende relatie als tussen vader en dochter – ze is veel minder vanzelfsprekend, veel minder als het vanzelfsprekend is dat ik een levende relatie heb met de Koningin of de President van Amerika. Nog groter is het wonder van God die zich aan mij bekend maakt, mij aanspreekt –

Zijn hand op mij legt en mij tot Zijn zoon of dochter aanneemt.

Toch blijft voor die relatie de aard van de zekerheid niet zozeer te vergelijken met de wiskundige zekerheid van de stelling van Pythagoras als wel met de vrouwenszekerheid tussen twee personen.

Geschiedenis

In het 2e deel van zijn boek geeft Bavinck een historisch overzicht: hoe is het met de zekerheid des geloofs gesteld geweest door de eeuwen heen. In de inleiding heeft hij al gezegd: zij heeft de zwaarste slag toegediend gekregen door de geest van de revolutie die van 1795 geen enkel gezag meer wil erkennen en nu heel bewust het menselijk subject voorop zet.

Ni Dieu ni Maitre. Geen God geen heer. De mens zelf moet zich zelf absoluut zekere kennis verwerven zonder gezag en door kritisch denken! Door de overschatting van wat de mens door zijn wetenschap kan, is geheilige zekerheid afgebroken en zijn er ook (dat moet erbij gezegd) veel heilige huisjes gesneuveld, maar is – dat vindt Bavinck het ergst – ook het gezag van de Schrift ernstig gaan wankelen. Zie hier de hoofdoorzaak van de huidige crisis in de geloofszekerheid. Toch, zegt Bavinck, heeft die crisis zich wel vaker voorgedaan. Zoals m.n. direct na de Reformatie. Luther en Calvijn leerden ons te roemen in Christus alleen.

Solo Christo Solo Verbo.

De mens behoeft slechts te rusten in Hem door geloof in het Woord.

Dát is het enige wat zekerheid geeft.

Na de Reformatie is dat al weer snel een leer geworden, een rechtzinnige leer, die men beleed. I.p.v. het geloof te belijden ging men (in de orthodoxie) de belijdenis geloven, (blz. 45) Ja, en dan komt de discussie op gang: of de zekerheid nu ligt in het verstand – door bewijzen (de scholastiek die weer opkomt) of dat het ligt in het *gevoel* (het Piëtisme) „es ist so, denn mein Herz sagt mir das” zei Von Zinzendorf – of de zekerheid is gelegen in de wilsbeslissing (zo zei het Methodisme).

Kom naar voren en kies voor Christus en de basis van heilszekerheid is gelegd.

Langs welke weg?

Eigenlijk zijn wij vandaag nog maar nauwelijks uit deze spanningsvelden weggegroeid. Tot vandaag toe kiezen mensen voor één van die drie wegen: het verstand-, of het gevoel of de wilsbeslissing – maar het eigenlijke kan hier nog steeds niet gemist worden en dat is de basis van de heilszekerheid in God Zichzelf openbarende Woord dat ons in Christus aanspreekt in het hart – om vandaaruit beslag te gaan leggen op heel het leven. Daarmee heb ik het derde en laatste punt van Bavinck's boekje al aangegeven, nl. hoe komen wij dan wel tot die geloofszekerheid? Wat

Bavinck daarover zegt lijkt zeer klassiek, nl. die zekerheid krijgen wij alleen uit Gods Zelfopenbaring, door de werking van de Geest, in Zijn Woord. Alleen de manier waarop Bavinck dit beschreven heeft op blz. 90-95 is onnavolgbaar.

„Naarmate de Christen opwast groeit hij te vaster in het Woord in, leert hij het beter kennen en waarderen. Met dezelfde daad van het geloof omhelst hij Christus wiens beeld alleen zuiver in de Schrift hem voor ogen geschilderd wordt en de Schrift die van dien Christus getuigt. Daarom is het geloof ook niet de grond die de waarheid draagt, noch de bron, waaruit de kennis hem toevloeit maar het orgaan der ziel waardoor hij de objectieve in zichzelf rustende waarheid erkent, de emmer waarmee hij uit de fontein van Gods Woord het levende water schept.

Ook zeker van zichzelf

„Maar aan deze zekerheid der waarheid heeft de Christen niet genoeg, hij heeft daarbij ook behoefte aan zekerheid des heils. Dan eerst komt hij tot rust en roemt hij in de vrijheid van de kinderen Gods als zijn geloof niet alleen zeker is van het voorwerp maar ook zeker is van zichzelf. Deze beide soorten van zekerheid zijn echter, schoon onderscheiden, niet van elkaar gescheiden”. Het toevluchtnemend geloof, zegt Bavinck later, gaat altijd gepaard met een terugkomend vertrouwen nl. dat *ik* het ben die een kind van God mag zijn door Christus mijn Heer. Deze persoonlijke zekerheid is geen erna komend ingestort gevoel, maar een direct meekomend nevenverschijnsel van mijn herstelde verhouding tot God „Het geloof dat waarlijk die naam verdient” brengt zijn eigen zekerheid mee”. De Geest van God getuigt met onze geest dat wij kinderen Gods zijn.

Vrucht i.p.v. wortel

Tot slot: de fout van de bevindelijkheid is dit dat deze als wortel van het geloof werd gezien i.p.v. als vrucht. Mensen gingen naar binnen kijken en bleven zo naar-binnengekeerde christenen. Daar tegenover geldt van een echt hersteld vertrouwen op de Here dat ze ziet op Hem en uitloopt in de toewijding aan de wereld. In het geloof is de christen mede-erfgenaam van Christus die niet rust voor heel de wereld weer onder Gods heerschappij is. Daarvoor zal een christen zich dan ook gaan inzetten. (blz. 105)

Ik eindig hier mijn samenvatting van Bavinck's boekje. Het is opnieuw uitgegeven in het Engels onder de titel *The certainty of faith*, Paderborn Press Canada.

Lezing gehouden in februari 1987 in l' Abri.

HENOCH

Visioenen en hemelvaart

In het boek Henoch zijn verscheidene visioenen opgenomen. Sommige zijn in details nauwelijks te aanvaarden. Te aanvaarden? Nu ja, onze realiteitszin, „onze nuchterheid”, heeft er wat moeite mee.

Dat ook Daniël visioenen had, idem Ezechiël, idem Johannes – nu ja, daarmee zijn we vertrouwd. Daniël bijvoorbeeld; die droomde dat de vier winden (?) des hemels de grote zee (?) in beroering brachten, waaruit toen vier dieren (?) opstegen. Een leeuw met arendsvleugels (?) die twee mensenvoeten en een mensenhart (?) kreeg. Een beer met drie ribben tussen zijn tanden (?). Ook Ezechiël zag ongelooflijke dingen: hij at een boekrol op (?), zag vanuit Babel wat in Jeruzalem gebeurde (?), zag een rivier uit de tempel stromen, die het water van de Dode Zee zoet maakte en visrijk (?) en veel meer. Om van Johannes en zijn Openbaringen maar te zwijgen.

Zo met Henoch. Hij heeft visioenen gezien en dromen gedroomd, die even zinvol zijn als de drie genoemde profeten; maar minder aanvaardbaar omdat we er niet mee opgegroeid zijn. Want het aanvaarden van onaanvaardbare dingen is een stuk christelijke opvoeding; zonder die kennis gaat Gods volk verloren, zegt de Schrift.

Henochs boek staat nu eenmaal niet in ons lijstje canonieke boeken van art. 4 der Ned. Geloofsbelijdenis. Zelfs niet in het lijstje apocriefe boeken van art. 6. Eenvoudig omdat het boek Henoch in de 4e eeuw nog niet bekend was en niet ingedeeld kon worden. Het positieve is dat de Bijbel enkele malen naar Henoch verwijst en daar vele malen uit citeert. Het negatieve is: dat aan het boek Henoch in de loop der eeuwen veel stukken zijn toegevoegd; die toch de kern niet aantasten. Wanneer zich vandaag een Concilie zou opmaken om de heilige schrifturen alsnog in te delen, dan zou wellicht de kern van Henoch als geïnspireerd aanvaard worden; en – evenals bij de toegevoegde delen van Daniël en Esra, – zou het mes in het boek Henoch moeten gaan om koren en kaf te scheiden.

In dit verband nog een opmerking over de *canon* (gesloten voltalligheid). De profeet Jesaja is in ca. 350 als canonicus erkend en onder de Grote Profeten ingedeeld. Ook dit boek is van diverse oorsprongen: we spreken van een deuterio-Jesaja, zelfs van een trito-Jesaja, alle van diverse data. De oudste profetie is van 740 vC, het oudstbekende manuscript was van de eerste christeneeuwen. Maar toen het Qumran-manuscript werd gevonden, dat bijna 800 jaar ouder was dan het oudste bekende..... beelden sommige harten van theologen. Want wanneer die tekst zou afwijken van de onder ons bekende, zou de canon van de bijbel moeten opengaan om het gezag van het oudste manuscript te erkennen. Gelukkig is ons het probleem bespaard: de veel oudere Qumran-rol bevestigde wat wij hadden en kenden. Maar er bleef een probleem over: dat art. 7 NGB enerzijds vastlegt dat de canon „genoegzaam” is – en anderzijds dat niet concilies of decreten of besluiten het laatste woord hebben.....

—o—

We zeiden al dat Henoch, die volgens de Schrift door God weggenomen is van de aarde, volgens zekere opvattingen (gesteund door het boek Henoch zelf) teruggekomen is; voor hij definitief ten hemel voer. In dit verband verwezen we naar Paulus, die zegt tot in de derde hemel te zijn opgenomen en terugkwam om het ons aan te zeggen. Henoch schrijft (hfdst. 12-16) „vóór deze dingen was Henoch verborgen, en niemand wist waar hij verborgen was en wat er van hem geworden was”. Later: „alleen ik, Henoch, zag het visioen, het einde

der dingen. Niemand zal zien wat ik zag” (19 : 3). Enkele details?

Henoch zag de geesten der gestorvenen (22 : 5-7). Een daarvan bracht een aanklacht uit. De aartsengel Raphaël zei hem: „dat is de geest van Abel, die door Kaïn gedood is”. (Vgl. Openb. 6 : 9, de zielen onder het altaar.)

Henoch zag ook de „tuin der gerechtigheid”, gevuld met veel bomen, geurig en schoon. Ook de boom der Kennis daarin, waardoor zij die ervan eten grote wijsheid krijgen. Voorts zag hij daar de Boom des levens (24 : 4, 5). Hij rook de boom, een buitengewone geur, zo heerlijk als hij nooit geroken had. De bladeren, bloesem en hout verdorren niet; de vruchten, die op dadels gelijken, zijn schoon, het zijn vruchten voor de uitverkorenen. Maar Michaël zei hem: „geen sterveling mag deze boom aanraken voor het grote oordeel. Hij is voor de rechtvaardigen, de heiligen. En de boom zal staan in de tempel van de Eeuwige Koning.”

Henoch kreeg de aartsengel te zien, en van hun arbeid te horen. *Michaël*, die genadig en geduldig is, gaat over de kennis en het beste deel der mensen – en over de chaos. *Raphaël* beheert de ziekten en wonden van de mensen, en de geesten der gestorvenen tot het laatste oordeel. *Uriël* gaat over de wereld en de tartarus; de laatste is de mythologische strafplaats in de onderwereld. *Gabriël* is over de „machten” gesteld; een orde in de engelenwereld. Hij beheert ook het paradijs, de slangen en de cherubs. *Phanuel* beheert het berouw en de hoop van hen, die het eeuwige leven beërven, Raguël beheerst de

Aan de lezers van Opbouw

In de jaargang 1983 van Opbouw heb ik vanaf oktober enige artikelen geschreven over pluriformiteit van de Kerk en over uitverkiezing. Een commissie van een kerkelijke vergadering van de Christelijke Gereformeerde Kerken in de omgeving van Utrecht stuurde mij hierover een aantal vragen. Ik heb ernstig overwogen of ik over de daar genoemde onderwerpen een bredere verantwoording of studie zou schrijven.

Mij ontbreekt daarvoor op dit moment echter de tijd en de gelegenheid. Tegelijk wil ik de vragenstellende broeders niet met verlegenheid laten zitten. Daarom heb ik besloten om deze artikelen terug te nemen. U moet ze als niet geschreven beschouwen. Dit geeft mij de mogelijkheid om alles nog eens rustig te doordenken en als ik mij daartoe geroepen voel er te gelegener tijd nog eens op terug te komen.

Wat betreft mijn artikel over India, dat heeft heel veel positieve reacties opgeleverd. Ik was verrast en verblijd door de velen, die spontaan een gift op de rekening van l'Abri overmaakten. De gulle gevers wil ik hierbij hartelijk bedanken. Het bedrag is op dit moment (22 nov.) opgelopen tot f 4270,-. Daar zal ik veel goede dingen voor kunnen doen. Als u een persoonlijk bewijs van ontvangst wil hebben, laat het mij dan even weten!

W. G. Rietkerk

hemellichamen. *Saraqueël* bemoeit zich met hen, die geestelijk (in de geest) zondigen. *Remiël* beheerst de groei aller dingen. Ze zijn ons niet alle uit de Bijbel bekend (20 : 1-8; 40 : 9).

Ook vernam Henoch enkele details van de gevallen engelen, van het boze dat zij op aarde hebben gedaan. *Gadreël*, die Eva heeft misleid en die de mensen de doodslag heeft geleerd, heeft nog meer aangericht. *Penemue* leerde de mens te schrijven met inkt en papier. „Daarmee is altijd gezondigd, tot vandaag toe” (69 : 9, 10). „Want daartoe is de mens niet geschapen: om met pen en inkt zijn goede trouw te bekrachtigen. Want de mens is net als de engelen geschapen, om zuiverheid en waarheid te handhaven; en de dood zou hem nimmer gegrepen hebben”. (Iets voor schrijvers, om te onthouden; ook voor juristen.) De gevallen engel *Kasdeja* leerde de mens de boze kwellingen kennen door geesten en demonen, de slangebeet en de zonnesteek; en de abortus, die we al eerder noemden.

—o—

Het tweede visioen (37 : 1) spreekt van Henoch, de zoon van Jared, de zoon van Mahaleël, de zoon van Kenan, de zoon van Enos, de zoon van Seth, de zoon van Adam. Nauwkeurig de volgorde die ook Genesis geeft. Daarbij wordt Adam nog aangeduid als de „eerstgeschapene door de God der Geesten”. Die naam „God der geesten” vinden we bijvoorbeeld ook in Numeri 16 : 22 (SV) en 27 : 16 en elders.

Dat tweede visioen gaat over het wereldgericht, waarvan dit boek – typisch apocalyptisch – veel zegt. „Als de Rechter zal verschijnen voor de ogen der rechtvaardigen, waar zullen de zondaren blijven, zij die de God der geesten hebben ontkend?” „Het zou goed voor hen zijn geweest als ze nooit geboren waren”, 38 : 2. (Vergelijk nu Matth. 26 : 25 en Marc. 14 : 21.)

Dat bepaalde delen van het boek, als de „Fragmenten van het boek van Noach”, later zijn toegevoegd, blijkt uit een zin (van Noach): „waar mijn grootvader is opgenomen, de zevende van Adam”, 60 : 8. Ook het slot van het boek Henoch, waarin zijn definitieve hemelvaart beschreven wordt, moet door anderen zijn geschreven. Maar ditzelfde geldt voor de dood van Mozes, aan het slot van Mozes' laatste boek.

Als andere boeken worden historie en profetie afgewisseld door gedichten. Dan verschijnt het Hebreeuwse gedicht, dat uit voor- en nazin bestaat; of dan komen refreinen of herhaalde inzetten. Zo 69 : 17-27 over het Woord (= Godzelf; gebruikt is het woord Oath, dat eed betekent, maar w.s. hier Logos inhoudt:)

En door het Woord werd de aarde op de wateren gevestigd;

En door het Woord is de zee gevormd;

Hij plaatste het zand tegen het woeden der zee;

En door het Woord volbrengen zon en maan hun omloop, en wijken niet af van eeuwigheid tot eeuwigheid;

En door het Woord gaan de sterren hun baan en Hij roept hen bij name en zij antwoorden Hem van eeuwigheid tot eeuwigheid;

En al deze schepselen geloven en danken de Heer der geesten en prijzen Hem uit alle macht, en hun spijs is het Hem te danken. (Vergelijk Joh. 4 : 34 „Mijn spijs is het de wil te doen van Mijn Zender”.)

En Hij zat op zijn gloriestroom. En het totale oordeel werd de Zoon des mensen gegeven, 69 : 27.

—o—

Tot slot Henochs hemelvaart. „En het geschiedde dat Henoch bij zijn leven omhooggehaald werd naar de Zoon des mensen en de Heer der geesten, van tussen de aardbewoners (70 : 1).

En hij werd opgenomen met wagens van de geest (vgl. Elia, 2 Kon. 2 : 11) en zijn naam verdween onder de mensen. En vanaf die dag werd ik niet meer geteld onder hen.

En daar zag ik de voorvaderen en de rechtvaardigen, die daar reeds woonden. En het geschiedde dat zijn geest werd verplaatst en klom naar de hemelen. En ik zag de heilige zonen van God (= engelen) en kwam, door Michaël, tot in de hemel der hemelen (71 : 5).

Daar zag hij serafs en cherubs en op-hannim. En engelen, duizend maal duizenden en tienduizend maal tienduizenden (71 : 8).

„En ik viel op mijn aangezicht en mijn lichaam werd als dood en mijn geest veranderde en ik riep met luider stem, met geestkracht, en zegende en prees en loofde (Hem). En deze lofprijzing behaagde aan de Oude van Dagen (71 : 12).

KOLOFON

Redaktie

Drs H. Algra
T. Hoekstra
Drs H. de Jong
Drs P. J. van Kampen
Mr. dr. J. Meulink
D. W. L. Milo
Ds K. Muller
Ds E. R. Postma
M. J. F. van der Wal

Adres van de redaktie:

Ds K. Muller, Oude Veenscheiding 15,
8446 LC Heerenveen. Tel. 05130-20476.

Kerknieuws/Uit breder kring:

M. J. F. van der Wal, Brugakker 60-17,
3704 RA Zeist. Tel. 03404-61525.

Abonnementen en ledenadministratie:

Postbus 84, 3956 ZS Leersum. Tel.
03434-54288. Gironummer 404945 t.n.v.
Geref. Persvereniging Opbouw.

Lidmaatschap Persvereniging:

Aanmelding door overschrijving van min.
f25,-contributie.

Abonnementen:

Het aanvragen of opzeggen van abonnementen uitsluitend bij de administratie. Abonnementen kunnen ieder moment ingaan, doch slechts per 31 december eindigen. Opzeggen uiterlijk tot 15 november.

Abonnementsprijs:

(bij vooruitbetaling):

f55,- per jaar of f30,- per half jaar. Voor
studenten f44,- per jaar. Buitenland f79,-
per jaar of f99,- per luchtpost.

Advertentieprijs:

50 ct. per mm. Advertenties inzenden tot
dinsdagmorgen 10.00 uur.

Advertenties en druk:

Drukkerij „Steenbergen”, Nooitgedacht 3,
3701 AL Zeist. Tel. 03404-22452. Post-
bus 244, 3700 AE Zeist.

Boekbespreking

Dr G. Pluchinger 'Prof. dr. K. Schilder in historisch perspectief' (30 blz., prijs f10,-; uitgave Vijlbrief, Haarlem)

Dit fraai uitgevoerd boekje bevat de tekst van een rede, uitgesproken in oktober 1987 voor de Gereformeerde Studenten Vereniging Groningen.

De spreker/schrijver is zeker de aangewezen man voor dit onderwerp. Hij heeft de vrijmaking intensief meeleefd en is gespecialiseerd door zijn onderzoek en publikaties van en over het kerkelijk en cultureel gebeuren na 1800.

Hij acht de figuur-Schilder van grote betekenis. 'Schilder blijft een unieke persoonlijkheid, een diep denker, een begaafd journalist, een oprecht confessor en kerkman, die werd getroffen door een *hard* vonnis, dat des te opvallender is, wanneer men bedenkt dat ook dat vonnis is geveld door rechters die als rechtschapen en gematigde mensen bekend staan'. (30). Hij doelt hier op wat

rondom de synodale besluiten van 1942/4 in de Gereformeerde kerken gebeurde en leidde tot de vrijmaking.

Het initiatief 'om zich op Schilder te bezinnen, is mede daarom zo van waarde, omdat het rondom Schilders nagedachtenis stil is geworden.' (9)

In zijn voordracht geeft dr. Puchinger eerst aan dat de gang van de geschiedenis beïnvloedt wordt door *beginselen* (strijd dus), om daarna te laten zien hoe die in de vorige eeuw in de prot. christelijke 'richting' gestalte kregen vanuit Reveil, Afscheiding en Doleantie, bewegingen die streken om Woord en kerk.

Jarenlang heeft de persoon van dr. A. Kuiper die strijd beheerst en is daarmee voor het gereformeerde volk bijna iemand geworden, die boven alle kritiek verheven was. De door hem ontdekte 'gereformeerde beginselen' voor kerk, staat en maatschappij (en wat heeft hij

die breed uitgewerkt), waren meestal voor zijn achterban het laatste woord. Dat leidde echter ook tot verstarring. Een nieuw geslacht, dat van de 20e eeuw, nam die zekerheden echter niet zo zonder meer over. In de kerk waren problemen, opgeworpen door o.a. ds. Netelenbos (1920) en dr. Geelkerken (1926). In onderscheiding van velen ging KS op die problemen in en hoe. Hij ging verder, kwam ook met z'n eigen bezwaren tegen leerstukken, die gangbaar waren en ervoer toen dat hijzelf óók tegenover een meerderheid kwam te staan, die daaraan koste wat kost wilde vasthouden. Dat leidde tot conflicten en uiteindelijk tot kerkelijke moeilijkheden in 1942/4, tot schorsing, afzetting en vrijmaking van dr. K. Schilder en velen in de Gereformeerde kerkgemeenschap.

Die historische ontwikkeling, vanuit de vorige eeuw, de daarmee verkregen bevrijding van dode orthodoxie, liberalis-

me en vrijzinnigheid en de daarop gevolgde periode van (over)heersen van de gereformeerde beginselen, is het historisch perspectief, waarin de auteur dr. K. Schilder plaatste.

Hij komt dan tot de conclusie dat de gang van de geschiedenis telkens weer doet zien:

1. Er komt, meestal via een persoon, met rondom zich een beweging een nieuwe spiritualiteit op, die krachtadig om zich heen grijpt, en korte metten maakt met allerhande conservatisme en gevestigde opvattingen.
2. De zittende hoge kerkelijke hiërarchie gevoelt zich in haar gezag en opvattingen bedreigd en overspeeld.
3. Er ontstaat zowel een dogmatisch als een kerkrechtelijk conflict, waarbij de leider van de nieuwe spiritualiteit door de zittende hiërarchie veroordeeld wordt, met als gevolg dat er in de wederzijdse teleurstelling en woede een scheur ontstaat die onherstelbaar is.
4. Men beklaagt zich over elkaars gedrag van beide zijden. Conflict en vervreemding zijn omgekeerd evenredig. Het duurt jaren en jaren eer men niet slechts over de conflictsituatie, maar ook over het oorspronkelijk spiritualiteitsverschil met elkaar zinvol kan spreken.' (28)

Zo'n analyse en conclusie helpt je de gebeurtenissen te verstaan. Je ziet er doorheen, ziet verbanden. Maar de waarheidsvraag blijft onbeantwoord als je gids niet méér zegt.

In 1952 heeft dr. Puchinger in het door hem geredigeerde blad 'Polemios' eens een uitspraak van dr. Schilder geciteerd, nl. 'Ik geloof aan God in de geschiedenis', een woord in de discussie met hervormde broeders over de betekenis van de Afschiding: De HERE is bezig en we moeten Zijn doen opmerken. Dát accent nu is in de besproken redevoering helemaal op de achtergrond gebleven. De gids had dat óók, juist, moeten aanwijzen.

Er is dan ook maar weinig relatie van dit refetaat met de artikelen, die drs. A. Keizer in januari/februari 1986 in ons blad plaatste over „De betekenis van de reformatorische beweging van de jaren '30 voor het Gereformeerde leven.”

M. de Jonge

"Goede voorbereiding van je studie begint bij de EH."

Het EH-Basisjaar, net iets voor jou. Voor een christen is het doorgaan moeilijk tijdens verdere studie staande te blijven. Daarom kan een jaartje bezinning op vakken als theologie, filosofie en psychologie geen kwaad. Daarnaast zijn er ook praktische vakken, zoals typen, schrijf-, spreek- en studievaardigheid. Vraag een studiegids aan:



Evangelische Hogeschool

Stadsring 42, Postbus 957
3800 AZ Amersfoort

Stuur mij vrijblijvend informatie over het EH-Basisjaar.

Naam: _____

Adres: _____

Postcode/Plaats: _____

(postzegel is niet nodig)

opb

Evangelische Hogeschool
Antwoordnummer 151
3800 VB Amersfoort Tel.: 033 - 62 17 31

Ontvangen boeken

Jildert A. de Boer, Honger naar meer geestelijk leven – een oproep aan christenen die oprecht willen zijn. 55 blz., f7,- ISBN. Uitg. J. A. de Boer, Harderwijk. Te verkrijgen door overmaking van f8,75 op girorek. 2582999 t.n.v. De Boer, Harderwijk.

Elisabethbode, kerstnummer 1988. 140 cent ISBN. Uitg. Elisabethbode, Postbus 100, 7240 AL Lochem. (Bij afname van meer dan 5 ex. korting).

Kerknieuws

Ned. Geref. Kerk van Amersfoort

Kandidaat F. R. Bruinjes van Leerdam heeft het door de kerkeraad op hem uitgebrachte beroep aanvaard.

Ned. Geref. Kerk van Arnhem

Het adres der kerk luidt: A. Fennema, Jacob Marislaan 82, 6813 JZ Arnhem. Tel. 085-434482.

Ned. Geref. Kerk van Katwijk

De nieuwe scriba is: M. v. Kuiken, IJmuiderstraat 47, 2201 RE Noordwijk ZH. Tevens is hij contactpersoon van de diaconie.

Regio Arnhem

Hoofdpunten uit het persverslag van de vergadering der kerken in de regio Arnhem d.d. 10 november 1988.

Afsluitend examen van br. J. Winter te Rijswijk, beroepen door de kerken van Aalten/Winterswijk en Neede:

– Als uitslag van het examen wordt br. Winter met blijdschap meegedeeld, dat hij wordt toegelaten tot de bediening van het Woord en de Sacramenten.

– Br. Winter betuigt instemming met de ondertekeningsformule voor Dieneren des Woords. De bevestiging van

br. Winter zal plaats vinden op 27 november a.s.

De regeling van de kerkelijke examina in de regio wordt nader besproken; op de volgende vergadering zal hierop worden teruggekomen. Intussen zal de kerk van Ede een voorstel concipiëren m.b.t. vaste examinatoren. Voor de vereiste stukken wordt verwezen naar de Acta van de Landelijke Vergadering van 1985/86 te Enschede.

Te huur

Voor de **Winter en Zomervakantie** ons

6-persoons appartement

in het Olympisch Tirolerdorp Axams, voorzien van vele extra's zoals een verwarmd zwembad, sauna, en was- en droogmachine.

Voor inlichtingen: tel. 01862-2596.

„Het recht om te wonen” in brochure-vorm verkrijgbaar

De causerie, die de heer C. Huizinga te Heerenveen op 28 maart 1978 tijdens de jaarvergadering van de persvereniging heeft uitgesproken, is in brochure-vorm verschenen.

De brochure „Het recht om te wonen (over de identiteit en de toekomst van onze kerken)” kan worden verkregen door een bedrag, groot f6,20, over te maken op postrekening 404945 t.n.v. de Gereformeerde Persvereniging „Opbouw” te Leersum.

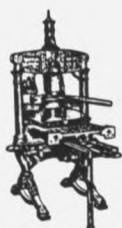
Voorts zijn bij de persvereniging voorradig:

Recht om te wonen	f 6,20
„Jeremia” bijbelstudie van ds M. R. van de Berg	f 14,50
„Antroposofie” van drs P. J. van Kampen	f 4,70
De plaats van de vrouw in de gemeente van dr D. Holwerda, ds G. Janssen, Rev. Don. A. Coding en drs H. de Jong	f 5,70

Inclusief verzendkosten

Plaats uw familieberichten in dit blad

BIJ GEBOORTE- EN HUWELIJKSKAARTEN
ONTVANGT U EEN AARDIGE ATTENTIE.



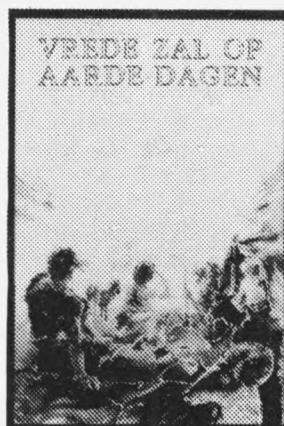
drukkers sinds 1901

Drukkerij „Steenbergen”

Nooitgedacht 3 - 3701 AL Zeist - Tel. 03404-22452
Gevestigd sinds 1901

Boeken, Periodieken en
Handelsdrukkerij

KERSTBUNDEL



Rik Valkenburg

Vrede zal op aarde dagen.

Een bundel met spannende, ontroerende en levendige verhalen voor oud en jong, die alle spelen rond de Kersttijd.

Een goede, verantwoorde en gevarieerde bundel in gebonden uitvoering met stofomslag en rijk geïllustreerd voor

f 28,50

De medewerkers aan deze bundel zijn:

Enny Ijskes-Kooger, Jo van Veen-Nusmeijer, Annie Sanders, Han Christiaan, Willem P. Balkenende, Rik Valkenburg, Sjoerd de Jong, Tineke Kok-Fens, Ina de Vries-van der Lichte, W. van Zijtveld-Kampert, Jac. Hoefnagel, Evert Kuijt, Marianne Verhage-van Kooten en Co van der Steen-Pijpers.

✂ --- •B•O•N• ---

Gelieve te zenden rechtstreeks/via boekhandel

te:

ex. Vrede zal op aarde dagen à f 28,50

Naam:

Adres:

Postcode:

Woonplaats:

Datum:

Handtekening

Dit boek kunt u verkrijgen bij de boekhandel of de bon inzenden aan:

UITGEVERIJ



J.J. GROEN EN ZOON

Antwoordnummer 10514, 2300 VL Leiden
Tel. 071-143443 (ma t/m vrij. 8.30-17.00 uur).